

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Duigenbakje in een beerput aan de Oude Boteringestraat 43/45, Groningen. (foto Jaap Buist). Zie artikel Yotti Van Deun & Frits Vrede.

ISBN 9789491431968

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

26

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2015

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Spitsbergen.

In dit nummer: 1) Dronrijp, 2) Ellersinghuizen, 3) Ezinge, 4) Groningen, 5) Hatsum, 6) Holwerd, 7) Jonkersvaart, 8) Klazinaveen, 9) Laudemarke, 10) Norg, 11) Oosterbeintum, 12) Schokland, 13) Texel, 14) Veenhuizen en 15) Zeijen

Inhoud

VOORWOORD	VII
DICK STAPERT, MARCEL NIEKUS, HENK PAAS, DICK BRINKHUIZEN & LYKKE JOHANSEN Een vindplaatscomplex uit het late Midden-Paleolithicum bij Zeijen (Dr.)	1
WILLY GROENMAN-VAN WAATERINGE Palynologisch onderzoek van enkele Drentse hunebedden	13
WIJNAND VAN DER SANDEN Gelukkig hebben we de foto's nog – de houten knots van Klazienaveen (Dr.)	19
WIEKE DE NEEF & MARTIJN VAN LEUSEN Onderzoek aan het einde van de bergweg: prehistorisch gebruik van een Calabrese bergvallei	25
SARAH WILLEMSSEN & JORN SEUBERS Toegevoegde waarde of waardeloze toevoeging? Ervaringen met 3D-documentatie in het veld	37
TINEKE VOLKERS Buitenbeentjes, bloempotten en verloren schapen. North African Red Slip ware (ARS) ten noorden van de Limes	47
HENNY GROENENDIJK & MARTIN VAN DEN BOSCH Depot Jonkersvaart (Gr.): twee 9 ^{de} eeuwse zilveren muntfibula's en een Romeinse bronzen munt	55
MANS SCHEPERS, JASPER HUIS IN 'T VELD & PAUL VAN DER KROFT Wat stro, struikhei en dorsresten verbindt	65
ESTHER SCHEELE & REMCO ROLLINGSWIER Gasselte boerderijen: migratie van zand naar klei	73
NELLEKE IJSSENNAGGER Een bijzondere Vikingvondst van Texel	81
VINCENT VAN VILSTEREN Een mislukte kraak uit de 14 ^{de} eeuw – over een onderzoekje in 1941 in Veenhuizen (Dr.)	89
YOTTI VAN DEUN & FRITS VREDE Houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd	99

HENNY GROENENDIJK & ELZO RENKEN Een 14 ^{de} eeuwse eergetouw uit het Ellersinghuizerveld (gem. Vlagtwedde, Gr.)	107
FROUKJE VEENMAN Een bijzonder 'veenfenomeen' in Corpus den Hoorn	117
SARAH DRESSCHER Timemanagement op Spitsbergen. Een historisch-archeologische benadering van Pomoren in de 18 ^{de} eeuw	125
YFTINUS VAN POPTA Het maritieme cultuurlandschap van Schokland	133
DAAN RAEMAEKERS De verbeelding van de prehistorie 2. Postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen	141

Voorwoord

Archeologisch onderzoek is eigenlijk altijd verrassend. Of het nu gaat om het ontdekken van bronstijdbewoning in het hoogland van Noord-Calabrië in Zuid-Italië of de aanwezigheid van Midden- en Jong-Palaeolithische artefactclusters in het Drentse landschap. Soms zijn vondsten ronduit bijzonder, zoals de Vikingarmbanden en -ringen gedaan op het eiland Texel of de vondst van twee zilveren muntfibula's en een grote bronzen munt uit ongeveer dezelfde periode te Jonkersvaart in de provincie Groningen, alle gevonden met de metaaldetector. Of maken we kennis met een type artefact waarvan lang niet iedereen het bestaan zal kennen, zoals houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd, opgegraven uit beer- en waterputten van de stad Groningen. Of met een fragment van de houten schaar van een eergetouw uit de 14de eeuw uit het Groningse Vlagtwedde, op een moment dat de ploeg al in gebruik was. Ook horen we over lopend archeologisch en historisch onderzoek naar de expeditie van de Pomoren (Russische jagers uit het gebied van de Witte Zee) naar Spitsbergen en hoe belangrijk een goede planning was voor deze groep om succesvol in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Deze aflevering bevat zoals gebruikelijk ook bijdragen over bioarcheologisch onderzoek, zoals het palynologische onderzoek gedaan rond Drentse hunebedden met de nadruk op vegetatiereconstructie van de recentere fasen van deze monumenten. De gepresenteerde analyses onderschrijven dat de hunebedden gelegen waren in open bossen of aan de rand van bos en open veld. Bijzonder is de analyse van zogenaamde dubbelkuilen te Norg in een opgraving van een vroeg-middeleeuws nederzettingsterrein. Zorgvuldig graafwerk en 'slimme' bemonstering leidden tot de conclusie dat het hier gaat om voorraadkuilen die voor dat doel werden schoongebrand. Een tweede bijdrage met betrekking tot middeleeuws nederzettingsonderzoek betreft de aanwezigheid van boerderijen van het type Gasselte op de kleigronden, waar voorheen de aandacht vooral naar het voorkomen van dit type op de Drentse zandgronden ging.

Tot slot treft de lezer bijdragen aan over archeologische afbeeldingen op postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen en een evaluatie van recente ontwikkelingen op het gebied van 3D-documentatie in het veld. Kortom, in deze Paleo-aktueel opnieuw een gevarieerd en voor iedereen toegankelijk aanbod van het fascinerende wetenschappelijk onderzoek dat vanuit of in samenwerking met het Groninger Instituut voor Archeologie door een keur aan onderzoekers wordt ondernomen. Ik kijk alweer uit naar de volgende aflevering!

Peter Attema
Directeur GIA

Depot Jonkersvaart (Gr.): twee 9de eeuwse zilveren muntfibula's en een Romeinse bronzen munt

Henny Groenendijk¹ & Martin van den Bosch²

In de omgeving van Jonkersvaart is voor een detectorzoeker voornamelijk 'jong spul' te vinden. In die verwachting zocht de tweede auteur op 8 juli 2014 een stuk groenland af waar hij weinig meer vond dan een stukje kastbeslag, totdat de detector uitsloeg op iets heel anders. Op geringe onderlinge afstand kwamen drie voorwerpen tevoorschijn: twee zilveren muntfibula's en een grote bronzen munt. Ze lagen twee, respectievelijk vier meter uit elkaar en alle op gelijke diepte (20 cm). Het belang van de vondst inziend, stapte de vinder naar de grondeigenaar om meer te weten te komen over de grondslag. Het perceel had altijd in gras gelegen en was twintig jaar geleden slechts één keer geploegd en licht geëgaliseerd. Dat maakte de vondst des te interessanter. Via het Noordelijk Archeologisch Depot kwam de vinder terecht bij de provincie en vervolgens startte een proces van determinatie en veldcontrole, want een dergelijke gesloten vondst is een zeldzaamheid en het natrekken van de vondstomstandigheden in het veld in zulke gevallen een *must*. Grondeigenaar W. Melissen toonde zich zeer geïnteresseerd.

Beschrijving van de vondsten³

De muntfibula's en de bronzen munt waren tijdens de ontdekking sterk gecorrodeerd door de inwerking van bodemzuren (fig. 1). Ze ondergingen daarom een behandeling om de leesbaarheid te vergroten en hun toestand te stabiliseren. Aangezien zilvercorrosie harder pleegt te zijn dan de zilverlegering zelf heeft

de restaurator gekozen voor elektrochemische reiniging met ethanol (Van Oortmerssen 2014). De bronzen munt is gereinigd door het simpelweg opbrengen van ethanol; een mechanische of elektrochemische reiniging zou de sterk gecorrodeerde munt waarvan echter de patinalaag nog intact was verder beschadigen. Bij zowel de zilveren muntfibula's als de munt volgde conservering door impregnatie met paraloid.

a) muntfibula, opgebouwd uit een centraal gevatte zilveren munt waaromheen zeven concentrische, zilveren kraalranden in zogenaamd filigrainwerk zijn aangebracht. De achterzijde is gekramd door middel van zes straalsgewijs geplaatste, geribde zilveren plaatjes waarvan twee tegenoverliggende plaatjes tevens (resten van) een oog ter bevestiging op de kleding vertonen. De plaatjes zijn op de filigrainrand gesoldeerd. Aan beide zijden houdt een fels (omgebogen rand) de munt op z'n plaats.

Doorsnede van de fibula: 51 mm, dikte filigrainrand: 2 mm, dikte munt: 1 mm, doorsnede munt: ongeveer 23 mm, gewicht na behandeling: 27 gram.

De munt is toe te schrijven aan de Umayyaden, tot 750 n.Chr. de heersende dynastie in de Arabische wereld die na te zijn verdreven door een concurrerende clan de hegemonie over Spanje verkreeg. Munten uit de Arabische wereld zijn via de handelsdrijvende Vikingen in groten getale naar Noordwest Europa gekomen.

Fig. 1. De zilveren muntfibula's en bronzen munt van Jonkersvaart na reiniging. Schaal 1:1 (foto's Antefix, Groningen).

b) muntfibula waarvan de opbouw sterke gelijkenis vertoont met a). De zevenvoudige filigrainrand is gefragmenteerd geraakt; de breukvlakken zijn vers. Deze beschadiging kwam hoogstwaarschijnlijk tot stand tijdens de groundbewerking van een jaar of twintig geleden.

De centraal gevatte munt is een zilveren imitatie-solidus van Lodewijk de Vrome (zoon van Karel de Grote), regeerperiode 814-840. De voorzijdebeeldenaar vertoont een sterk afgesleten, naar rechts kijkende kop waarvan de haardracht in de nek tot vlechten is samengebonden. Bij de omwer-

Fig. 2. Detail van het vervaagde portret van Lodewijk de Vrome. Schaal 2:1 (foto Antefix, Groningen).

king tot fibula is de portretzijde tot voorzijde gekozen. Het randschrift is zoals bij imitaties gebruikelijk zonder betekenis, we lezen met enige moeite MIVINOVLTIA. De keerzijde van de munt vertoont in het midden een christelijk kruis (een 'krukkenkruis') met het randschrift HARISII CIVITAS. Dit is zeer waarschijnlijk een verbastering van PARISII CIVITAS, 'van de stad Parijs'. Deze zijde laat nauwelijks slijtage zien, terwijl de geëxposeerde zijde iets opmerkelijks vertoont. Alleen het portret, het hoogste deel van de munt, is sterk afgevlakt. Nader beschouwd lopen hier vele parallelle krasjes in één richting en het lijkt wel of er slijp heeft plaatsgevonden. De krasjes zetten zich zwakjes voort over een letter van het randschrift en het aangrenzende deel van de filigrainrand (fig. 2). Dit is geen gewone slijtage als gevolg van het dragen van het sieraad en evenmin het type slijtage

dat je aantreft door gebruik in het betalingsverkeer, want de randschriften aan voor- en achterzijde ogen nog fris. De beschadiging is wel oudtijds ontstaan, voordat het ornament in de grond belandde en de vraag rijst wat dat betekent. Zou de drager het portret hebben willen beschadigen om daarmee tot uitdrukking te brengen geen aanhanger van de Karolingers te zijn? Zo'n politiek statement zou een belediging vormen en risico's met zich mee brengen. Of was dat risico gering omdat de handeling plaatsvond kort voordat het object werd begraven? Zou de beschadiging per ongeluk kunnen zijn ontstaan, bijvoorbeeld door een val? Raadselachtig blijft toch de constatering dat slechts een beperkte zone de krasjes vertoont maar dat het portret daardoor vrijwel onherkenbaar is geworden. Een korte, diepere en ook oudtijds ontstane kras rechtsboven het portret loopt over munt en filigrainrand heen en ziet er wel uit als een onopzettelijke beschadiging.

Voor de vassing van de munt paste men geen fels toe maar steunplaatjes, aan de achterzijde aangebracht, in vorm en ruimtelijke verdeling identiek aan muntfibula a) en vrijwel zeker ook zes in getal. Bij deze muntfibula lopen de steunplaatjes echter door tot over de rand van de munt zodat een fels hier overbodig was. De fibula zal dezelfde diameter en hetzelfde gewicht hebben bezeten als a); dikte filigrainrand: eveneens 2 mm, dikte munt: 1-2 mm (afhankelijk van het reliëf), doorsnede munt: ongeveer 23 mm.

c) munt van een koperlegering (brons of messing), diameter: 29-30 mm, dikte: 2 mm, gewicht: 6 gram. De munt is door gebruik sterk gesleten en eenmaal in de bodem beland sterk gecorrodeerd, maar wel compleet. De toplaag van de munt is alleen aan de randen afgebladderd. De munt vertoont een restant van een portret, een randschrift en op de keerzijde een vage afbeelding van Roma, zittend op een schild. Dit moet een *dupondius* of *sestertius* uit de Romeinse keizertijd

Fig. 3. Het testonderzoek van 3 juni 2015. Onder de humeuze bouwvoor bevindt zich nog een klein restant hoogveen en overwegend keizand (foto H. Groenendijk).

zijn, met een ruime marge te dateren tussen het midden van de 1ste en het midden van de 3de eeuw n.Chr.⁴

Het muntgewicht van 6 gram is aan de lage kant, maar het is niet ondenkbaar dat de sterke corrosie tot een aanzienlijk gewichtsverlies heeft geleid.⁵

Veldcontrole

Depotvondsten zijn in het verleden dikwijls pover gedocumenteerd terwijl hun context toch zo ongelooflijk belangrijk is. We moeten het vaak doen met aanduidingen als 'uit het veen' of 'op de grens van veen en zand'. Bij de recente depotvondst van Jonkersvaart deed zich nu eens de kans voor om de vondstomstandigheden na te trekken. De provincie Groningen nam het initiatief tot twee vervolgacties: een detailkartering van het vondstperceel met behulp van de metaaldetector (uitvoerder: tweede auteur, november 2014) en een testopgraving om het bodemprofiel te

verifiëren en erachter te komen of de vondst eventueel met grondsporen in verband te brengen is (uitvoerder: bureau De Steekproef, 3 juni 2015).

Het afsnuffelen van het vondstperceel met de detector leverde alleen (sub)recente metaalvondsten op, zoals stukken ijzer en een bronzen hangertje. Die houden qua spreiding en datering geen verband met de muntfibula's en de bronzen munt. Zo hier al grond opgebracht zou zijn, bijv. als bemesting, dan dateert die pas uit de tijd van de 19de-eeuwse ontginning van de streek. Helaas zijn de ontbrekende stukken van de filigrainrand van muntfibula *b*) onvindbaar gebleven.

De testopgraving van 3 juni 2015 met een putoppervlak van 4 x 13 m was verhelderend (fig 3). Het bodemprofiel bestaat uit 20 cm zwartgrijze, zandig-humeuze teelaarde op een restant veraard veen op zwak gepodsoleerd zand. Dat streepje restveen is het bewijs dat we ons in een voormalig veengebied

bevinden. Het zwak gepodssoleerde zand eronder blijkt keizand (verweerde keileem) te zijn, dat op ongeveer een meter beneden maaiveld overgaat in blauwgrijze, ondoorlatende leem. Lokaal spreekt men van 'potklei' maar dat is hier feitelijk onjuist. Vlak boven de keileem vertoont het bodemprofiel roestverschijnselen. De keileem is in schollen opgebroken als gevolg van scheuren die zijn ontstaan in de periglaciale omstandigheden van de laatste ijstijd ('polygonenstructuur'). Deze scheuren zijn in de arctische zomer opgevuld geraakt met zand waarin later mobiele humus uit de vegetatie is doorgedrongen. Of deze scheuren ook als kwelzones fungeerden waardoor de grondwaterdruk vanonder de keileemlaag kon ontsnappen, is twijfelachtig. In de scheuren vond voornamelijk humusinspoeling plaats en opwaartse druk zou die inspoeling hebben verhinderd. Bovendien zou zich dan ijzeroer in het veen hebben afgezet en het veenrestant roodbruin hebben gekleurd. Kortom, veenvorming is in dit gebied goed te verklaren uit de samenstelling van het substraat, kwel is allerminst zeker. Het depot lijkt dan ook niet gerelateerd aan een specifieke plek in het veen.

Natuurlijk is scherp gelet op sporen van ingravingen of andere artefacten. Het zou immers ook om een grafgift of een verstopte schat in een nederzetting kunnen gaan. Aanwijzingen daarvoor ontbraken echter geheel, ofschoon het vlak laagsgewijs is verdiept. Het enige artefact dat uit de testput naar voren kwam was een modern theelepeltje. Als we letten op de positie van de objecten in de bodem op zo'n 20 cm diepte, in zandig-humeus materiaal, dan is dat onderin de bouwvoor of nog net in vaste grond, op de grens veen-zand. Ze zijn dus nauwelijks uit hun oorspronkelijke ligging verplaatst. Dat kan twee dingen betekenen. De voorwerpen zijn bewust in het veen gedeponerd en mogelijk zelfs ingegraven. Ze lagen immers op de grens van veen en zand; hadden ze hogerop in het veen gelegen, dan waren ze

door veenoxidatie of turfgraverij wel eerder aan het licht gekomen. Wortelresten tussen de plooiën van de fibula's wijzen erop dat de objecten tot voor kort vlak onder de graszode lagen. Ten tweede is de ogenschijnlijk geringe bodemverstoring een argument om de verspreide ligging op te vatten als oorspronkelijk, als intentioneel. De muntschat van Nuis (Van der Chijs 1839) zou ook een zekere spreiding te zien hebben gegeven. Dan hoeft het niet te verbazen dat we geen sporen aantreffen van een eventueel omhulsel. Een aardewerken pot hadden we zeker niet gemist, echter als de objecten waren verpakt in een omhulsel van vergankelijk materiaal, dan was de kans hiervan tijdens de veldcontrole iets terug te vinden heel gering.

Stilistische kenmerken en datering

Muntfibula *a*) met de Arabische munt en muntfibula *b*) met de imitatie-solidus van Lodewijk de Vrome († 840) komen ondanks de geringe verschillen in vervaardigingstechniek uit hetzelfde zilversmidatelier. De zevenvoudige filigrainrand en de wijze van krammen aan de achterzijde zijn overtuigende stilistische overeenkomsten. De keuze van de munten als basis voor de muntfibula's lijkt van secundair belang. Door hun zilvergewicht bewezen beide munten hun waarde als betaalmiddel en het was de zilverwaarde die het sieraad aanzien gaf. Niet onbelangrijk lijkt ons dat de zilverwaarde van beide muntfibula's gelijk is. Samen vertegenwoordigen ze in oorspronkelijke vorm een zilvergewicht van ongeveer $2 \times 27 \text{ gram} = 54 \text{ gram}$.

Wanneer de munten aan het geldverkeer zijn onttrokken om te worden omgewerkt tot sieraad is niet exact te zeggen; we houden het voorlopig op de tweede helft van de 9de eeuw en nemen die periode ook aan voor het moment van depositie. Beide zilvermunten vertonen weinig slijtage; de beschadiging van het portret op de imitatie-solidus zien we niet als een normale slijtage. Stilistisch vertonen de muntfibula's grote gelijkenis

Fig. 4. Uitsnede Jonkersvaart uit de manuscriptkaart van de Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, blad 11, 1851-1855 (Nationaal Archief, Den Haag). De vondstlocatie ligt in de rode cirkel.

met de drie muntfibula's uit het depot van Wieringen, Westerklijf I (Besteman 1999), hoewel er ook technische verschillen zijn. Die van Westerklijf bezitten geen zevenvoudige maar een vijfvoudige, respectievelijk zesvoudige filigrainrand en een navenant kleinere diameter (4,2, 4,3 en 4,8 cm tegen 5,1 cm bij Jonkersvaart) en ze omsluiten grotere munten (2,6, 2,6 en 2,9 cm tegen 2,3 cm bij Jonkersvaart). Het zilvergewicht van de meest complete Westerklijf-muntfibula is 14,8 gram tegen 27 gram voor muntfibula a) van Jonkersvaart, een aanzienlijk verschil in zilverwaarde. Bij de drie exemplaren van Westerklijf ontbreekt de bevestigingswijze op de kleding; het vermoeden is dat dit hangers zijn geweest. Ook wordt geopperd dat het herkomstgebied van de fibula's Scandinavië is vanwege de toepassing van louter Arabische munten die de noordelijke slavenroute markeren (Besteman 1999: 256f). Geldt dat dan ook voor de muntfibula's

van Jonkersvaart? Je zou het wel zeggen op basis van de stilistische overeenkomsten, hoewel imitatie-solidi in onze streken, aan de rand van het Karolingische rijk, op grote schaal zijn aangemunt. Toch maken de intensieve handelscontacten met Scandinavië het aannemelijker dat het atelier van de zilversmid daar stond en niet in Noord Nederland.

Dan is er nog de kwestie van de geëxposeerde portretzijde van muntfibula b). Moeten we betekenis hechten aan het feit dat het kruis aan de achterzijde van de fibula is gemonteerd, verkeerde de maker in een sociaal milieu waarin het christendom niet geaccepteerd was? Dat zou wel een argument zijn om het atelier buiten het Karolingische rijk te zoeken. Het kan natuurlijk evengoed zijn dat de zilversmid een willekeurige munt nam en de portretzijde vanzelfsprekend tot voorkant koos.

Wat doet een Romeinse munt in dit gezelschap? We moeten naar een gelegenheidsargument grijpen om dit raadsel op te lossen.

De geringe onderlinge afstand van de drie stukken en de lukrake spreiding van het overige, veel jongere metaal op het perceel zagen we als bewijs van een gesloten vondst. Romeinse munten, ook bronzen munten, bleven na de ineenstorting van het Romeinse rijk nog geruime tijd in circulatie. Misschien was het de grootte en het metaalgewicht die maakten dat men deze *dupondius* of *sestertius* een depositie waardig achtte.

In de omvangrijke 'gemengde' Karolingische zilverschat van Roermond met alleen al 1134 getelde munten duikt ook een Romeinse munt op, maar hier interpreteren de auteurs deze als een toevallige bijvondst (Zuyderwyk & Besteman 2010: 82). Voorts kwam in het Zeeuwse Domburg in het jaar 1799 een pot aan het licht met daarin 59 munten, waaronder Romeinse, Merovingische en Karolingische exemplaren.⁶ Het voorkomen van Romeinse munten in Karolingische depots is dus niet zo vreemd als het lijkt. Wij denken dat het kleine depot van Jonkersvaart ondanks de verschillen in datering van de samenstellende delen als één 'gemengd depot' mag worden beschouwd.

Depotlegging

Op de Topografische en Militaire Kaart van 1855 ligt de vondstlocatie Jonkersvaart nog in onontgonnen terrein (fig. 4). Het heeft daar de kaart aanduiding 'veen'. De venen bij Leek kwamen vanaf de 16de eeuw aan snee en de ontsluiting westwaarts via de Jonkersvaart is halverwege de 19de eeuw al gevorderd tot De Wilp. Ter weerszijden is de ontsluiting van het veen door middel van wijken al van start gegaan, maar ter hoogte van de vindplaats is het veen zelf nog niet ontgonnen. Vanaf de buurtschappen Malijk en Nuis op de zandrug Marum-Tolbert strekt zich zuidwaarts de oudere, middeleeuwse opstrek uit, maar die liet het veengebied ter hoogte van de Jonkersvaart ongemeoid.

Je zou kunnen zeggen dat de depotvondst van Jonkersvaart in goed gezelschap verkeert. Tussen Roden/Leek en Marum zijn nu

drie depots uit de 7de tot 9de eeuw bekend: Nuis (muntschat van omstreeks 880), Nietap (muntschat 7de eeuw) en Jonkersvaart (muntfibula's tweede helft 9de eeuw). Wat deze depots gemeen hebben, is dat ze ruimtelijk liggen op de zuidflank van de rug Marum-Tolbert en de noordflank van de Roder rug; dat is in oudtijds nat, onbewoonbaar gebied, een *wetland*. Ze beperken zich tot het dal van de Leek, een veenbeek die het dal tussen beide hoogtes in historische tijd ontwaterde.

Een kleine toelichting bij de vondstmilieus van Nuis en Nietap is op zijn plaats. De muntschat van Nuis, gevonden in 1839 en ruim 30 goudstukken omvattend waaronder (imitatie) solidi van Lodewijk de Vrome, wordt gedateerd omstreeks 880. De vondst is zeer summier gedocumenteerd maar als vindplaats staat de provinciegrens genoteerd (Van der Chijs 1839).⁷ Die aanduiding kan alleen maar de zuidflank van de zandrug Marum-Tolbert betreffen en wel het veen in het verlengde van de opstrek van het dorp Nuis. Hoewel de provinciegrens strikt genomen wel zes tot zeven kilometer van het dorp verwijderd is, komen we terecht in het veengebied waarin ook de Jonkersvaart is gegraven.

De muntschat van Nietap, hoewel minstens 200 jaar eerder begraven dan die van Nuis, is afkomstig uit een graslandperceel bestemd voor de winning van potklei. De eerste munt werd in 1866 ontdekt in een molshoop, in 'losse zwarte aarde' die op een meter diepte overging in potklei (Pol 1975-1977). Die 'losse zwarte aarde' willen we zien als veraard veen of verweerde potklei, beide een indicatie voor natte omstandigheden.

De depots van Nuis, Nietap en Jonkersvaart zijn dus *wetland*-depots. We moeten wel bedenken dat in de Vroege Middeleeuwen grote delen van het Zuidelijk Westerkwartier met veen waren bedekt. Vanuit de dalen had het veen ook de zandruggen bereikt waar nu de dorpen liggen. Alleen de hoogste terreinden bleven vrij van veen. Veen als grondsoort was veel algemener dan zand en ondanks

het vervlakkende effect van een veenlaag zullen zandhoogten zich hebben onderscheiden door vegetatie en reliëf. Het beeld van de vroegste middeleeuwse bewoning is nog onscherp maar het is onwaarschijnlijk dat de eerste kolonisten zich veel aantrokken van een veenlaag, als die maar hoog genoeg lag. In het achterland van de kust waren met veen bedekte zandkoppen juist favoriete vestigingsplaatsen, op voorwaarde dat een waterloop als ontginningsbasis nabij was. De omgeving van Marum was mogelijk al in de 7de maar zeker in de 8ste eeuw bewoond, zoals een recente datering van een urn met crematie illustreert (Groenendijk & Knol 2007). Deze grafurn lag op de noordelijke, naar het Oude Diepje gekeerde flank van de rug Marum-Tolbert. Het Oude Diepje vormde hier de ontginningsbasis.

Wetlands namen in het universum van de vroege middeleeuwen een speciale plaats in. Hier treffen we bovengemiddeld veel depotleggingen aan en dat fenomeen beperkt zich niet alleen tot de 7de of 9de eeuw. Het tamelijk uitgestrekte veen in het dal van de Leek is zo'n zone. De depotvondsten van Nuis, Nietap en Jonkersvaart hebben dus ook geografisch wat met elkaar gemeen. Ze passen in een patroon. De landschappelijke zones beekdal, zandrug, veld en veen gingen in de 9de eeuw afzonderlijke functies in het nederzettingssysteem innemen, waarbij de dorpen op een vaste plek kwamen te liggen. Daarin zal het Zuidelijk Westerkwartier niet afwijken van het Drents Plateau of Westervolde.

Wie was de depotlegger? De term 'schatvondst' zou hier misleidend zijn. De eigenaar, een vrouw mogen we aannemen, deed afstand van twee stukken waarvan de ornamentele waarde, of misschien juist wel het zilvergewicht (plusminus 54 gram) meer betekenis had dan de muntkenmerken. Hier staan nog veel vragen open. Werd hier een betaling in zilvergewicht gedaan die om welke reden dan ook in het veen moest worden begraven? Of werd hier een statement afgegeven door een

familie die zich al in het gebied had gevestigd maar hun maatschappelijke positie kracht wilde bijzetten door afstand te doen van kostbaar persoonlijk goed? Intensieve contacten tussen Frisia en het Scandinavische gebied krijgen de laatste tijd steeds meer aandacht; de connecties gingen verder dan incidentele ontmoetingen. De heersende mening is dat Denen zich hier ook metterwoon vestigden en hun nieuwe status zichtbaar wilden maken door met depots een daad te stellen (o.a. Willemsen 2004). Een andere vraag is welke associatie muntfibula *b*) met het christelijke kruis aan de achterzijde bij de drager oproep. Was dit een politiek beladen ornament of, andersom, kan hier heimelijk beleden christendom, denk aan het weren van onheil, achter zitten? Moeten we betekenis hechten aan het onherkenbare keizerportret en het intacte christelijke kruis? Interessante vragen waarop dit ene depot geen antwoord geeft.

The hoard from Jonkersvaart (Groningen): two 9th-century silver coin brooches and a Roman bronze coin

The interpretation of hoards often suffers from a poor description of the find context. The recent (2014) discovery of a silver hoard of two 'Viking' coin ornaments and a Roman bronze coin in a meadow near Jonkersvaart, in the Groningen Westerkwartier region, offered an opportunity to investigate the finds' context. The hoard had been buried in a peatbog, at the transition of the peaty topsoil to the sand below. The Scandinavian-style brooches, made from an Umayyad coin and an imitation solidus of Louis the Pious, both mounted in a sevenfold filigree rim, had been buried in the second half of the 9th century AD. The brooches appear to have been manufactured at the same workshop. The lady who owned these valuable ornaments may have lived at a nearby settlement in the hinterland of the Frisian coast, where Scandinavian connections were common.

Noten

1. H.A. Groenendijk, GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen; h.a.groenendijk@rug.nl
2. M. van den Bosch, Buurland 7, 9363 AW Marum; martin67.mvdb@gmail.com.
3. De determinatie danken wij aan muntenskundigen J. C. van der Wis, Groningen, en P.A.M. Beliën, conservator Nationale Numismatische Collectie. Wij spreken onze waardering ook uit voor het kritisch commentaar die Van der Wis op bepaalde tekstpassages leverde. Een eerste duiding geschiedde via het internetforum www.muntenbodenvondsten.nl. Verder bedanken wij R. Proos, provinciaal archeoloog van Zuid-Holland, voor de gevoerde discussie.
4. Mailwisseling tussen J.C. van der Wis en H.A. Groenendijk dd. 25 juni 2015, 7 juli 2015 en 9 juli 2015; mailwisseling tussen P.A.M. Beliën en H.A. Groenendijk dd. 9 juli 2015.
5. Elementen uit de koperlegering zijn uitgeloozd en maken de munt poreus, wat leidt tot gewichtsreductie. De impregnatie met paraloid heeft de munt juist weer een beetje zwaarder gemaakt, zodat het gewicht bij de ontdekking nog lager zal zijn geweest dan de gemeten 6 gram na consolidering. Persoonlijke mededeling G. van Oortmerssen dd. 30 juni 2015.
6. Informatie van P.A.M. Beliën, NUMISnr 1103524, email dd. 8 juli 2015 aan H.A. Groenendijk.
7. Informatie van P.A.M. Beliën, email dd. 8 juli 2015 aan H.A. Groenendijk.

Literatuur

- Besteman, J.C., 1999. Viking silver on Wieringen. A Viking Age Silver Hoard from Westerkrief on the Former Isle of Wieringen (Province of North Holland) in the Light of the Viking Relation with Frisia. In: H. Sarfatij, W.J.H. Verwers & P.J. Woltering, *In Discussion with the Past. Archaeological studies presented to W.A. van Es*. Zwolle/Amersfoort, SPA/ROB, 253-266.
- Chijs, P.O. van der (red.), 1839. *Tijdschrift voor algemeene munt- en penningkunde* 2. Leiden, 286-287.
- Groenendijk, H.A. & E. Knol, 2007. Marum-Oude Diep en Lellens-Borgweg (Gr.). Aanzet tot nieuwe inzichten in grafbestel door 14C-dateringen. *Paleo-Aktueel* 18, 100-106.
- Oortmerssen, G. van, 2014. *Behandelingsverslag betreffende twee zilveren fibulae en een munt van koperlegering (= ARA 00095)*. Groningen, Antefix.
- Pol, A., 1975-1977. De 7e-eeuwse muntvondst Nietap. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 62-64, 23-62, 193-208.
- Willemsen, A., 2004. Scattered across the Waterside: Viking Finds from the Netherlands. In: R. Simek & U. Engel (red.), *Vikings on the Rhine. Recent research on early medieval relations between the Rhineland and Scandinavia*. *Studia Medievalia Septentrionalia* 11, 65-82.
- Zuyderwyk, J. & J. Besteman, 2010. The Roermond hoard. A Carolingian mixed silver hoard from the ninth century. *Medieval and Modern Matters* 1, 73-154.

